

Πραγμοποίηση: Η ανισορροπία μεταξύ συστημικής και κοινωνικής ενσωμάτωσης

*Νικόλαος Μουζέλης**

Τα αλληλένδετα προβλήματα της πραγμοποίησης (reification) και του αναγωγισμού (reductionism) βρίσκονται στο επίκεντρο της συζήτησης, γύρω από τη σχέση ανάμεσα στα «μακρο» και «μικρο» επίπεδα ανάλυσης στην κοινωνιολογική θεωρία. Η κύρια κατηγορία, την οποία προσάπτουν οι μικροκοινωνιολόγοι στη συμβατική κοινωνιολογία, είναι η τάση που τη διέπει να πραγμοποιεί τα κοινωνικά φαινόμενα. Από την άλλη μεριά, η κύρια κριτική που ασκείται εναντίον των ερμηνευτικών μακροκοινωνιολογιών από τους μακροκοινωνιολόγους, είναι η τάση τους να ανάγουν τα μακροφαινόμενα στο μικρο επίπεδο της διυποκειμενικής κατανόησης των δρόντων ατόμων. Παρότι υπάρχει κάποια αλήθεια και στις δύο απόψεις, γεγονός παραμένει ότι καμία από τις δύο δεν έχει αναπτύξει τα θεωρητικά εκείνα εφόδια που θα τους βοηθούσαν να γεφυρώσουν το χάσμα ανάμεσα στη μικρο και μακρο ανάλυση των κοινωνικών φαινομένων¹.

Η έλλειψη προόδου στον τομέα αυτό μπορεί να ερμηνευτεί ποικιλότροπα. Μερικοί βλέπουν την Κοινωνιολογία ως μία εκφύσεως πολυπαραδειγματική επιστήμη. Έτσι απ' αυτή τη σκοπιά οι αντιθέσεις μεταξύ των ανταγωνιστικών προσεγγίσεων θεωρούνται αναπόφευκτες, αν όχι και επιθυμητές. Για άλλους και ειδικά για όσους έχουν την τάση να συσχετίζουν τη φιλοσοφία με την ορθή κοινωνιολογική θεωρία, η έλλειψη επαρκούς επικοινων-

* Καθηγητής στο London School of Economics.

νίας μεταξύ μακρο και μικρο Κοινωνιολογίας οφείλεται στην έλλειψη επαρκούς θεωρίας του αντικειμένου, που να βασίζεται σε μία ορθή οντολογική και επιστημολογική κατανόηση της φύσης των κοινωνικών και των ενδεχόμενων κοινωνικών φαινομένων. Τέλος, για τους μικροκοινωνιολόγους που πρόσκεινται στον εμπειρισμό, το πρόβλημα της ελλιπούς μικρο-μακρο διασύνδεσης πηγάζει από το γεγονός ότι η Κοινωνιολογία είναι μια νέα επιστήμη. Κατ' αυτούς θα καταφέρουμε στο μέλλον να επιλύσουμε επιστημονικά τα πιο δυσνόητα προβλήματα σε σχέση με την αναπαραγωγή και την μετάλλαξη ολόκληρων κοινωνιών, μόνο στο βαθμό που θα έχουμε κατανοήσει πρώτα τα μικροφαινόμενα.

Η θέση που επιθυμώ να υποστηρίξω εδώ είναι ότι κύρια αιτία για τους μη ικανοποιητικούς δεσμούς ανάμεσα στις μικρο και μακρο προσεγγίσεις, καθώς και για την επικράτηση πραγματοποιητικών ή αναγωγικών θεωριών, έχει μικρότερη σχέση με την έλλειψη επαρκούς θεωρίας πάνω στο θέμα, τον πολυπαραδειγματικό χαρακτήρα της Κοινωνιολογίας ή την υπάρχουσα «ανωριμότητα» και περισσότερο με το ότι οι κοινωνιολόγοι συνδέουν παραδοσιακά την μικρο Κοινωνιολογία με τον φορέα (ή πιο πρόφατα, με την διαπροσωπική αλληλόδραση) και την μακρο Κοινωνιολογία με τις θεσμικές δομές. Θα προσπαθήσω να τεκμηριώσω αυτές μου τις απόψεις, εστιάζοντας στο θέμα της πραγματοποίησης, δείχνοντας δηλαδή τις κύριες μορφές που μπορεί να πάρει, τους θεωρητικούς λόγους που διαιωνίζουν αυτόν τον τρόπο ανάλυσης και το είδος των κανόνων που πρέπει να ισχύουν, ώστε να αποφύγουμε τέτοιου είδους παρερμηνείες.

1. Το σύνδρομο Κοινωνία-άτομο ή μακρο-δομή/μικρο-αλληλεπίδραση

Θεωρώ ότι υπάρχουν δύο βασικοί μεθοδολογικοί κανόνες που οφείλουμε να ακολουθήσουμε ώστε να αποφευχθεί η πραγματοποίηση. Πρώτον, ένα κοινωνικό σύστημα (μια ομάδα, ένας οργανισμός, μια κοινωνία) θα πρέπει να εξετάζεται από τη σκοπιά και της κοινωνικής και της συστημικής ενσωμάτωσης, δηλαδή και σαν μια ομάδα δρόντων ατόμων που αντιδρούν το ένα στο άλλο, και σαν ένα πλέγμα κοινωνικών θέσεων ή θεσμών. Εφόσον τα επιχειρήματα στο παρόν άρθρο βασίζονται στον περίφημο διαχωρισμό ανάμεσα στην κοινωνική και τη συστημική ενσωμάτωση που έκανε ο Lockwood επιτρέψτε μου να κάνω μία σύντομη αναφορά ως προς τις γενικές γραμμές της θέσης αυτής.

Σύμφωνα λοιπόν με το Lockwood: «το πρόβλημα της κοινωνικής ενσωμάτωσης (social integration) επικεντρώνεται στις ομαλές ή αντιθετικές σχέσεις που διαδραματίζονται ανάμεσα στα δρόντα άτομα, (ενώ) το πρόβλημα της συστημικής ενσωμάτωσης (system integration) εστιάζεται στις λειτουργικές και δυσλειτουργικές σχέσεις ανάμεσα στα μέρη ενός κοινωνικού συστήματος» (Lockwood, 1964:246).

Κατά τη γνώμη του, για παράδειγμα οι θεωρίες που εστιάζονται στην έννοια της κοινωνικής σύγκρουσης επικεντρώνονται στα προβλήματα της κοινωνικής ενσωμάτωσης· δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στους κοινωνικούς αγώνες ως βασικούς μηχανισμούς αλλαγής.

Από την άλλη μεριά ο Παρσονικός λειτουργισμός, υποτιμά το ρόλο των δρόντων ατόμων και επικεντρώνεται στη συστημική ανάλυση κυρίως όσον αφορά την ενσωμάτωση ή την κακή διασύνδεση των θεσμοθετημένων μερών².

Επιστρέφοντας στο κύριο θέμα μας, πιστεύω ότι η προσπάθεια να περιοριστεί ή να τεθεί στο περιθώριο ο φορέας, οδηγεί αναπόφευκτα σε διάφορες μορφές πραγμοποίησης. Από την άλλη μεριά η προσπάθεια περιορισμού ή υποτίμησης των θεσμικών δομών οδηγεί με τη σειρά της σε υπερβολικά βουλευσιарχικές θεωρίες κοινωνικής σταθερότητας ή αλλαγής. Πάντως, η ουσία του προβλήματος δεν έγκειται απλώς στο συνδυασμό του φορέα με τη συστημική θεσμική ανάλυση αλλά –και αυτός είναι ο δεύτερος θεμελιώδης κανόνας αποφυγής της πραγμοποίησης– στο ότι αυτός ο συνδυασμός πρέπει να γίνεται κατά ισόρροπο τρόπο.

Για παράδειγμα, αν το θέμα είναι η σύσταση, αναπαραγωγή ή μεταμόρφωση των κοινωνικών μακρο-θεσμών, η ανάλυση πρέπει να αρχίζει από τα μακρο-δρόντα άτομα και τον τρόπο με τον οποίο συνδέονται με τέτοιους θεσμούς. Κατόπιν πρέπει να εστιάζουμε την παρατήρησή μας στην εξέταση των μεσο και μικρο-δρόντων ατόμων. Με τον όρο μακρο-δρόντα άτομα εννοώ οντότητες που λαμβάνουν αποφάσεις και οι πράξεις τους –για να χρησιμοποιήσουμε την έκφραση του Giddens– έχουν ευρεία διατοπική και διαχρονική ισχύ. Τέτοιες οντότητες που παίρνουν αποφάσεις μπορεί να είναι συλλογικά σώματα (π.χ. εμπορικές ενώσεις, πολιτικά κόμματα, συνεταιρισμοί επιχειρήσεων, κ.λ.π.) ή μεμονωμένα άτομα τα οποία, ως αποτέλεσμα της κατοχής κυρίαρχων θέσεων, παίρνουν μακροαποφάσεις, δηλαδή αποφάσεις που επηρεάζουν ένα μεγάλο αριθμό ανθρώπων. Τέτοια μεγάλα δρόντα άτομα μπορεί να είναι εκατομμυριούχοι επιχειρηματίες,

πνευματικοί ηγέτες με μεγάλη ισχύ, διάσημοι αστέρες στον κόσμο του θεάματος κ.λ.π.

Δεδομένου του παραπάνω ορισμού της μακρο-δράσης, η υιοθέτηση του κανόνα της εξισορρόπησης της θεσμικής δομής και του φορέα θα εμποδίσει την εφαρμογή της μη ισορροπημένης θεωρίας, η οποία εφόσον δεν λαμβάνει υπόψη τα συλλογικά ή ατομικά μακρο-δρόντα άτομα, συνδέει αβίαστα τους μακροθεσμούς με τα μικρο-δρόντα άτομα. Αυτή τη λανθασμένη ταύτιση τη βλέπουμε στην παράδοση των Durkheim/Parsons και λειτουργεί στη βάση της γνωστής διχοτομίας Κοινωνία-Άτομο, όπου η Κοινωνία (με Κ κεφαλαίο) αναφέρεται σε μια μακρο οντότητα και το «άτομο» σε μια μικρο οντότητα. Από τη σκοπιά του διπόλου Κοινωνία-Άτομο, η Κοινωνία ως σύμπλεγμα μακρο-θεσμικών δομών καθορίζει τη συμπεριφορά των μικρο-δρόντων ατόμων. Μεμονωμένα άτομα δεν μπορούν να επηρεάσουν ή να αλλάξουν την κοινωνία. Μόνο η ίδια η κοινωνία, μέσω της θεσμοποίησης και της εσωτερίκευσης, μπορεί να συνθέσει και να μεταβάλλει τις ατομικές ταυτότητες.

Επιφανειακά αυτό το επιχείρημα φαίνεται λογικό. Ως απλό μέλος του κοινωνικού συνόλου, έρχομαι αντιμέτωπος με ένα σύνολο μακρο-δομών (όπως είναι π.χ. οι δομές της καπιταλιστικής οικονομίας) οι οποίες, όπως υποστηρίζει ο Durkheim, είναι εξωτερικές και δεσμευτικές. Υπήρχαν εκεί, πολύ πριν γεννηθώ εγώ και φαινομενικά δεν επηρεάζονται ιδιαίτερα από τις πράξεις μου, όσο εντυπωσιακές και ευφυείς κι αν είναι αυτές. Επιπλέον, εφόσον «κατά την παράδοση των Durkheim/Parsons τα μακρο-δρόντα άτομα παρουσιάζονται συνήθως ως μαριονέτες, είναι εξαιρετικά δύσκολο να αποδείξουμε πώς δημιουργήθηκαν, διατηρήθηκαν ή άλλαξαν οι μακρο-θεσμικές δομές».

Αποτέλεσμα όλων αυτών είναι η ύπαρξη μιας μόνιμης ανισορροπίας μεταξύ κοινωνικής και συστημικής ενσωμάτωσης, η οποία εκ των πραγμάτων οδηγεί στην ταύτιση «δεσμευτικών» θεσμικών δομών με το μακρο-επίπεδο, καθώς και στην ταύτιση του «ελεύθερου» φορέα με το μικρο-επίπεδο. Τέτοιες ανισορροπίες είναι ευρέως διαδεδομένες στην Κοινωνιολογία, ακόμη και ανάμεσα σε κείνους που έχουν πραγματευτεί εκτεταμένα μικρο-μακρο θέματα αυτής της μορφής. Ας πάρουμε, για παράδειγμα την προσπάθεια του Peter Blau (1987) να διαχωρήσει την μικρο από την μακρο-Κοινωνιολογία. Υποστηρίζει λοιπόν ο Blau ότι η πρώτη, «διασπά τις εσωτερικές δυναμικές διαδικασίες δίνοντας βαρύτητα στις κοινωνικές σχέσεις, ενώ η μακροκοινωνιολογία αναλύει τις επιρροές που ασκούν στις κοινωνικές σχέσεις οι εξωτερικοί

σεις οι εξωτερικοί δομικοί περιορισμοί και τα τυχαία γεγονότα... τα κοινωνικά συμβάντα του Durkheim» (1987:84).

Στο ίδιο κείμενο ο Blau διευκρινίζει αυτό το διαχωρισμό, τονίζοντας ότι η μακρο-δομική προσέγγιση δεν ενδιαφέρεται για την κοινωνική αλληλεπίδραση ανάμεσα σε άτομα και αναλύει αντ' αυτού «τα ποσοστά κοινωνικής αλληλεπίδρασης ανάμεσα σε κοινωνικές θέσεις» (1987:97). Παρόλα αυτά ο Blau λέει ότι: «η μικρο-κοινωνιολογική εξέταση είναι απαραίτητη για τη μελέτη ολόκληρων κοινωνιών ή άλλων ομάδων ευρύτερης κλίμακας, διότι η ανίχνευση και η ανατομία διαπροσωπικών σχέσεων χιλιάδων εκατομμυρίων ανθρώπων είναι αδύνατη, αλλά και ανούσια» (1987:97).

Αλλά όταν η μακρο-κοινωνιολογική εξέταση εφαρμόζεται σε μεγάλες ομάδες και η μικρο-κοινωνιολογική σε «σχέσεις μεταξύ ατόμων», πώς πρέπει να θεωρήσουμε την αλληλεπίδραση μεταξύ δύο ατόμων, που συμβαίνει να είναι αρχηγοί κρατών και οι αποφάσεις των οποίων μπορεί να έχουν εθνικό ή παγκόσμιο αντίκτυπο; Το σχήμα του Blau δεν έχει συμπεριλάβει τις διαπροσωπικές αλληλεπιδράσεις αυτού του είδους, αν και είναι πολύ σημαντικές για να καταλάβουμε πώς οι κοινωνικές μακρο-δομές δημιουργούνται, αναπαράγονται ή μεταβάλλονται. Πρόκειται για μία σοβαρή παράλειψη, αποτέλεσμα της σύνδεσης της μακρο-θεωρίας με τη θεσμική δομή και της μικρο-θεωρίας με τα αλληλεπιδρόντα άτομα³.

Πρέπει να σημειώσουμε εδώ ότι η σύνδεση της μικρο-θεωρίας με την αλληλεπίδραση των φορέων και της μακρο-θεωρίας με τις κοινωνικές θεσμικές δομές, δεν είναι αποκλειστικό δικαίωμα της θετικιστικής μακρο-Κοινωνιολογίας όπως την παρουσιάζει ο Blau στο έργο του. Η ίδια εντυπωσιακή ανισορροπία συναντάται επίσης σε όλες τις ερμηνευτικές μικρο-Κοινωνιολογίες – ακόμη και σε εκείνες που έκαναν στροφή από το μοναδικό άτομο τόσο προς την διυποκειμενικότητα όσο και προς την θεώρηση που δεν σχετίζεται καθόλου με το «άτομο» του Ντυρκάιμ, αλλά με καταστάσεις αλληλεπίδρασης. Από τον Goffman ως τον Cicourel και τον Garfinkel και από τις εμπειρικά προσανατολισμένες μελέτες ως τις θεωρητικές πραγματείες πάνω στη φύση της διυποκειμενικότητας και των καταστάσεων αλληλεπίδρασης, έχει εδραιωθεί η εσφαλμένη αντίληψη ότι η προσωπική αλληλεπίδραση έχει ως επακόλουθο την μικρο-ανάλυση⁴. Η αντίληψη ότι σ' αυτήν μπορεί να συμπεριλαμβάνονται και μακρο-δρόντα άτομα, οι αποφάσεις των οποίων μπορεί να είναι καθοριστικές στο χρόνο και στο χώρο, φαίνεται να απουσιάζει.

Υπό αυτές τις συνθήκες δεν μας εκπλήσσει το γεγονός ότι οι ερμηνευτικές Κοινωνιολογίες εστιάζουν την προσοχή τους αποκλειστικά στο μέσο άνθρωπο, σε καθημερινές δραστηριότητες, συνηθισμένες συναντήσεις κ.λ.π. Η λογικότερη άποψη ότι οι συναντήσεις μπορεί να μην είναι συνηθισμένες, ή ότι οι δραστηριότητες που δεν είναι συνηθισμένες είναι το ίδιο άξιες μελέτης, ή ακόμα ότι η διαπροσωπική αλληλεπίδραση μεταξύ ισχυρών ατόμων μπορεί να συνεπάγεται αποφάσεις, οι οποίες επηρεάζουν εκατομμύρια ανθρώπων και μπορούν να αλλάξουν κυριολεκτικά το πρόσωπο του πλανήτη, απουσιάζει εντελώς από όλες τις ερμηνευτικές Κοινωνιολογίες.

Φαίνεται ότι η αντίδραση των κοινωνιολόγων γενικά και των μικρο-κοινωνιολόγων ειδικότερα στα συμβατικά «ηρωικά» γεγονότα της ιστορίας, έχει πάρει τόσο υπερβολικές διαστάσεις, ώστε όταν μελετούν το μικρο-μακρο ζήτημα, να αγνοούν την ιεραρχική διάσταση της κοινωνικής ζωής και το γεγονός ότι τα δρόντα άτομα συνεισφέρουν άμεσα στη δόμηση της κοινωνικής ζωής. Η αντίληψη αυτή δημιουργεί αξεπέραστα εμπόδια για την επίλυση του μακρο-μικρο ζητήματος. Αν αγνοήσουμε τα μακρο-δρόντα άτομα και τις πολύπλοκες κοινωνικές ιεραρχήσεις οι οποίες συνδέουν τους «μακρο» και τους «μεσο» και τους μικρο-λήπτες αποφάσεων, είναι σαν να προσπαθούμε να ερμηνεύσουμε την κατασκευή ενός πολύπλοκου κτιρίου, εστιάζοντας την προσοχή μας αποκλειστικά και μόνο στις δραστηριότητες των χτιστών, χωρίς να λαμβάνουμε υπόψη τη συμμετοχή των μηχανικών, των διαχειριστών, των κεφαλαιούχων, κ.λ.π. Αν λοιπόν η Παρσονική Κοινωνιολογία παρέβλεψε τα μικρο-δρόντα άτομα εξαιτίας του υπερσυστημικού, υπερ-λειτουργιστικού της χαρακτήρα, οι ερμηνευτικές Κοινωνιολογίες, συνδέοντας την αλληλεπίδραση με το μικρο-επίπεδο ανάλυσης, κατέληξαν στο ίδιο εσφαλμένο συμπέρασμα. Έτσι και οι δύο θεωρητικές παραδόσεις έχουν συνεισφέρει, με διαφορετικούς τρόπους στη διαιώνιση των πραγματοποιητικών εφαρμογών, στο χώρο της κοινωνιολογικής ανάλυσης⁵.

Ας δούμε τώρα αυτούς τους τρόπους ανάλυσης πιο συγκεκριμένα. Γενικά, η συστημική υποτίμηση των μακρο-δρόντων ατόμων σε αναλύσεις μακρο-θεσμικών δομών, οδηγεί σε τρεις διαφορετικές μορφές πραγματοποίησης.

2. Πραγμοποίηση με την αυστηρή έννοια του όρου

Η άμεση συνέπεια της υπάρχουσας θεωρητικής ανισορροπίας ανάμεσα στο σύστημα και την κοινωνική ενσωμάτωση, είναι η στατική, περιγραφική μελέτη των θεσμικών δομών, η οποία δεν ασχολείται καθόλου με ζητήματα καταγωγής ή κοινωνικής μεταβολής. Σ' αυτήν την περίπτωση, οι κοινωνικοί θεσμοί παρουσιάζονται ως προκατασκευασμένα αντικείμενα, ενώ η φύση τους ως εξελισσόμενες ανθρώπινες κατασκευές, αποκρύπτεται ή αγνοείται.

Πραγματικότητες όπως η επαγγελματική δομή ή τα γραφειοκρατικά όργανα του κράτους, παρουσιάζονται κατά ουσιοκρατικό τρόπο, λες και πρόκειται για εξωγήινα πράγματα ή για οντότητες εντελώς αποξενωμένες από τα αλληλεπιδρόντα άτομα («μικρο» και «μακρο») τα οποία είναι οι πραγματικοί τους δημιουργοί⁶.

Η μακρο-κοινωνιολογική τάση να μετατρέπονται οι συμβολικές διαδικασίες και κατασκευές σε πράγματα, έχει βεβαίως κατηγορηθεί από μικρο-κοινωνιολογικές προσεγγίσεις όπως η συμβολική αλληλεπίδραση και η εθνομεθοδολογία. Αυτές οι τελευταίες ορθώς υποστηρίζουν ότι τα δρόντα άτομα ή ο «μέσος άνθρωπος», δεν είναι παθητικό προϊόν μιας αποκαλούμενης Κοινωνίας ή ενός Πολιτισμού, αλλά δραστήριος δημιουργός ενός διυποκειμενικού κόσμου, εφόσον αυτός ο ίδιος δομεί τα θεμέλια του πολιτισμού και της κοινωνίας. Ως εκτελεστές ρόλων για παράδειγμα τα δρόντα άτομα δεν ακολουθούν παθητικά τις κανονιστικές απαιτήσεις των ρόλων τους. Αντίθετα, επιλέγουν να χρησιμοποιήσουν (ή να αγνοήσουν) αυτές τις νόρμες καθώς και τις απαιτήσεις που συνεπάγονται, στα πολύπλοκα παιχνίδια που παίζουν μεταξύ τους, παιχνίδια τα οποία αποτελούν περισσότερο κατόρθωμα σε καθημερινή βάση, παρά αποτέλεσμα μακρο δομικών καταναγκασμών (Cicourel, 1970).

Η μετάβαση από τον Παρσονικό «υπερκοινωνικοποιημένο» άτομο στα μικρο-δρόντα άτομα που δημιουργούν τους κοινωνικούς τους κόσμους όσο ευπρόσδεκτη κι αν είναι, δεν επαρκεί για να αντιμετωπίσουμε τις δυσκολίες του αρχικού προβλήματος. Όσο τα μακρο-δρόντα άτομα αγνοούνται, το χάσμα μεταξύ θεσμικών μακρο-δομών και μικρο-δρόντων ατόμων, *όσο δραστήρια κι αν παρουσιάζονται αυτά*, παραμένει.

Όπως αναφέραμε πιο πάνω, οι φαινομενολογικά προσανατολισμένοι κοινωνιολόγοι δεν απέτυχαν μόνο στο να αντιμετωπίσουν σοβαρά το γεγονός ότι τα κοινωνικά δρόντα άτομα συμβάλ-

λουν άνισα στην οικοδόμηση του κοινωνικού κόσμου (το γεγονός δηλαδή ότι υπάρχουν «μικρο» και μεγα-δρόντα άτομα), αλλά ήταν ανέκαθεν εξαιρετικά απρόθυμοι να εξετάσουν τα συλλογικά δρόντα άτομα. Αντιδρώντας σε υπερβολικό βαθμό στον εύκολο και ανακριβή τρόπο με τον οποίο οι συμβατικοί μακρο-κοινωνιολόγοι (και ιδιαίτερα οι μαρξιστές) αποδίδουν στόχους ή στρατηγικές σε μακρο-συλλογικότητες, όπως οι τάξεις ή τα έθνη-κράτη, πέρασαν στο άλλο άκρο και αρνούνται να δεχτούν πως οι συλλογικοί φορείς έχουν χαρακτηριστικά όμοια μ' αυτά των ατόμων. Από τη δική τους σκοπιά, η απόδοση στόχων ή μεθόδων δράσης σε μία, ας πούμε, επιχείρηση, οδηγεί στη δημιουργία μιας μυθικής οντότητας, η οποία βρίσκεται πάνω και υπεράνω των στόχων και των φιλοδοξιών συγκεκριμένων ατόμων.

Η απάντηση σε μία τέτοια ένσταση είναι βεβαίως ότι, όταν γίνεται λόγος για μία οργάνωση που έχει να εκπληρώσει στόχους ή για μια συλλογικότητα που παίρνει αποφάσεις, αυτός είναι απλώς ένας σύντομος τρόπος για να αναφερθεί κανείς σ' ένα πολύπλοκο σύνολο διαδικασιών αλληλόδρασης μεταξύ συγκεκριμένων ατόμων ή ομάδων. Για παράδειγμα, αν ο στόχος της επιχείρησης είναι η παραγωγή ενός ορισμένου προϊόντος, αυτός ο οργανωτικός, αντικειμενικός σκοπός μπορεί να ερμηνευτεί ως μέσο με το οποίο ορισμένες κατηγορίες ατόμων στην επιχείρηση κερδίζουν άλλοι ένα μισθό σε εβδομαδιαία βάση, άλλοι σε μηνιαία και κάποιοι άλλοι ένα μέρος των κερδών. Επιπλέον, ο καθένας είναι απόλυτα φυσικό να αποδίδει σε μία οργάνωση ή ακόμη και σε ευρύτερες συλλογικότητες ικανότητες λήψης αποφάσεων, όταν παραστεί ανάγκη, υποδεικνύοντας, όσο κανείς μπορεί, όλες τις πολύπλοκες αλληλεπιδράσεις που έπαιξαν ρόλο στη λήψη μιας συγκεκριμένης απόφασης που αφορά στην οργάνωση (αλληλεπιδράσεις ίσως ανάμεσα στα μέλη του διοικητικού συμβουλίου μιας εταιρείας ή διαπραγματεύσεις μεταξύ της διεύθυνσης και των αντιπροσώπων των εργαζομένων κ.λ.π.).

Η άρνηση των παραπάνω οδηγεί τους κοινωνιολόγους στο να αδιαφορούν για μακροκοινωνιολογικά θέματα κοινωνικής σταθερότητας και αλλαγής. Όπου η ανισορροπία μεταξύ δομών και φορέων δεν επιτρέπει την ανάλυση των δρόντων ατόμων, οι αποφάσεις και οι στρατηγικές των οποίων έχουν σοβαρές επιπτώσεις στην κοινωνία, είναι εντελώς αδύνατο να εξηγήσουμε επαρκώς άλλα μακρο-φαινόμενα εκτός εκείνων που είναι απλά σύνολα των μικροκαταστάσεων.

Αυτό αποδεικνύεται από το γεγονός ότι απ' όσο γνωρίζω, κανείς από κείνους που απορρίπτουν τις πραγματοποιητικές τάσεις

της συμβατικής μικροκοινωνιολογίας δεν έχει προχωρήσει από την στείρα αρνητική κριτική σε μια ουσιαστική πρόταση για νέα εννοιολογικά εργαλεία, ώστε να πραγματοποιήσει μια πιο ικανοποιητική μελέτη των μακροφαινομένων, όπως οι επαναστάσεις ή οι μακροπρόθεσμες κοινωνικές μεταβολές.

Αν οι εθνομεθοδολόγοι όπως ο Cicourel θέλουν να κάνουν μια αποτελεσματική κριτική της συμβατικής μικροκοινωνιολογίας, θα έπρεπε να είχαν ήδη προχωρήσει πέρα από τις αφηρημένες προγραμματικές προτάσεις για να μας δείξουν πως ακριβώς τα εννοιολογικά εργαλεία που προσφέρουν μπορούν να εξηγήσουν με πιο ικανοποιητικό τρόπο τα μακροοικονομικά προβλήματα με τα οποία κοινωνιολόγοι όπως ο B. Moore και ο M. Mann ασχολούνται. Σε τελική ανάλυση, μόνο μια τέτοια συγκεκριμένη κριτική μπορεί να γίνει πειστική. Οι μικρο-κοινωνιολόγοι όμως, είτε συνεχίζουν να απορρίπτουν την μακρο-κοινωνιολογική ανάλυση στο σύνολό της, χωρίς να την αντικαθιστούν με κάτι καλύτερο, ή απλώς διακηρύττουν την ανικανότητα της Κοινωνιολογίας να μελετά μακρο-φαινόμενα⁷.

Συνοπτικά, ο μόνος τρόπος να αποφύγουμε την σύλληψη των μακρο θεσμικών δομών ως αδρανή αντικείμενα είναι μέσω της συστηματικής αναφοράς, όχι μόνο στα μικρο-δρόντα άτομα, αλλά και στα μακρο-δρόντα άτομα ως δημιουργούς του κοινωνικού κόσμου. Ο κανόνας ισορροπίας φορέα-δομής τονίζει ότι το συνταίριασμα των μακρο-θεσμών με τα μακρο-δρόντα άτομα είναι απολύτως απαραίτητη προϋπόθεση για να προχωρήσουμε σε ικανοποιητικές εξηγήσεις των κοινωνικών φαινομένων. Πιο συγκεκριμένα, αν το πρόβλημά μας είναι η εξήγηση της εξέλιξης των θεσμικών δομών ενός πολιτεύματος στο σύνολό του πρέπει να αναφερθούμε σε πρώτη φάση στους μακρο-φορείς δράσης (πολιτικές ηγεσίες, συνδικάτα, διάφορα συλλογικά όργανα κ.λπ.) και στις πολύπλοκες στρατηγικές τους, πριν προχωρήσουμε να δούμε πώς το μακροεπίπεδο συνδέεται με το μικρο.

3. Ανθρωπομορφισμός

Λαμβάνοντας ως δεδομένη την ανισορροπία της συστημικής προσέγγισης, μια δεύτερη μορφή πραγμοποίησης εντοπίζεται, όταν περνάμε από την περιγραφή στην εξήγηση: όταν επιθυμούμε, για παράδειγμα, όχι μόνο να περιγράψουμε ή να μετρήσουμε μακρο-θεσμικές δομές, αλλά και να εξηγήσουμε τον τρόπο λειτουργίας τους ή το είδος της επιρροής που ασκούν στα μικρο-δρόντα άτομα. Σε τέτοιες περιπτώσεις, ένας τρόπος πιο δυναμι-

κής σύλληψης ενός κοινωνικού κόσμου, όπου τα μακρο-δρόντα άτομα είναι απόντα ή βρίσκονται στο περιθώριο, είναι η ανθρωπομορφοποίηση των θεσμικών δομών: οι θεσμικές δομές εννοιο-λογούνται σαν οντότητες που λαμβάνουν αποφάσεις και ελέγχουν πλήρως την κοινωνική σκηνή. Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι «θεμελιώδεις κοινωνικές αξίες» του Parsons ή η «συλλογική συνείδηση» του Durkheim θεωρούνται ως «μυστηριώδεις οντότητες» οι οποίες ασχολούνται με την κοινωνικοποίηση των δρόντων ατόμων, την τιμωρία αυτών που παρεκτρέπονται, την αποκατάσταση των κοινωνικών ανισορροπιών κ.λ.π.

Για την ακρίβεια, αυτή η προσέγγιση θα έπρεπε να ονομάζεται «ανθρωπομορφοποίηση» αντί για πραγματοποίηση, εφόσον μετατρέπει ένα *εν δυνάμει* σύστημα κανόνων σε οντότητες που λαμβάνουν αποφάσεις. Είναι επίσης δυνατή η διάκριση ανάμεσα σε αδύνατες και δυνατές μορφές ανθρωπομορφοποίησης. Στην περίπτωση της αδύναμης έννοιας, η μεταβολή των θεσμικών δομών σε ανθρωπομορφικές οντότητες μπορεί να θεωρηθεί μια βολική, ακίνδυνη μεταφορά, εφόσον μπορεί να ερμηνευτεί, αν αυτό είναι απαραίτητο, με μη πραγματοποιητικούς όρους. Για παράδειγμα, η ιδέα του Parsons για τη συνεισφορά των ουσιαστικών κοινωνικών αξιών στη δημιουργία κοινωνικής ευταξίας, μπορεί να θεωρηθεί ότι υπονοεί ότι, αν για οποιοδήποτε λόγο η συντριπτική πλειοψηφία των μελών της κοινωνίας έχει κοινές αξίες (θεσμοποιημένες σε ό,τι επιτάσσουν οι νόρμες και εσωτερικευμένες σε διαθέσεις ανάγκης), τότε αυτές οι αξίες θα στηρίξουν την κοινωνική ισορροπία του συστήματος. Λαμβάνοντας ως δεδομένη αυτή την άποψη του Parsons (σε αντίθεση με την ευρεία παρανόηση που υπάρχει) ο βαθμός στον οποίο υπάρχουν οι κοινές αξίες σε ένα κοινωνικό σύστημα είναι ένα εμπειρικό ζήτημα, ενώ η μελέτη που ο ίδιος επιχειρεί πάνω στις ουσιαστικές αξίες δεν είναι τόσο αντίθετη ή τόσο πραγματοποιητική όσο φαίνεται από πρώτη άποψη⁸.

Υπάρχουν πάντως ορισμένα άλλα σημεία της παρσονικής θεωρίας, τα οποία δεν επιτρέπουν παρόμοια ερμηνεία και τα οποία συνεπάγονται πραγματοποίηση/ανθρωπομορφοποίηση, με τη δυνατή έννοια του όρου. Ο τρόπος για παράδειγμα, με τον οποίο ο Parsons συνέλαβε τα τέσσερα υποσυστήματα ενός κοινωνικού συστήματος («προσαρμογή», «επίτευξη σκοπών», «διατήρηση» και «ολοκλήρωση», γνωστά ως ΠΕΔΟ*-AGIL), ο συγγραφέας απο-

* Σ.Μ.: Τα αρχικά των τεσσάρων υποσυστημάτων λαμβάνονται από την αντίστοιχη εννοιολόγηση, που συναντάμε στο βιβλίο του Καθηγητή Πανταζή Τερλεξή, *Πολιτικό Σύστημα*, ΕΚΚΕ, Αθήνα, 1987, σελ. 79.

δίδει στα τέσσερα υποσυστήματα στόχους, ενώ το κάθε υποσύστημα έχει ένα δικό του υποσύστημα επίτευξης σκοπών. Μια προσεκτική εξέταση της θεώρησης του σχήματος ΠΕΔΟ, δείχνει πάντως ότι τα υποσυστήματα δεν συνιστούν συγκεκριμένες ομάδες ή συλλογικότητες και γι' αυτό το λόγο δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι έχουν σκοπούς. Εδώ η μεταμόρφωση μιας ομάδας θεσμοποιημένων πρακτικών σε ανθρωπομορφικές οντότητες, συνεπάγεται πραγμοποίηση ή ανθρωπομορφοποίηση, με όλη τη σημασία του όρου: δεν είναι δηλαδή δυνατόν αυτό που ο Parsons εννοεί με τον όρο «απαίτηση επίτευξης στόχων του υποσυστήματος», να ερμηνευτεί με μη πραγμοποιητικούς όρους⁹.

Έχω την εντύπωση ότι ο κανόνας που συνιστά την ισορροπία μεταξύ συστημικής και κοινωνικής ενσωμάτωσης, λειτουργεί σαν φρένο στην κατασκευή ανθρωπομορφικών θεωριών του κοινωνικού συστήματος που βρίσκουμε όχι μόνο στα γραπτά του Parsons, αλλά και στην δουλειά ορισμένων από τους πιο σύγχρονους συνεχιστές του¹⁰. Εάν ο Parsons είχε καταλάβει πόσο αναγκαίο είναι να ενσωματωθεί η θεσμική δομή στο φορέα κατά τρόπο ισορροπημένο, θα είχε αποφύγει να εφαρμόσει την τετραπλή τυπολογία του ΠΕΔΟ κατά ένα τόσο πραγμοποιητικό τρόπο. Θα συνειδητοποιούσε ότι η ανάλυση του υποσυστήματος προσαρμογής στο επίπεδο της κοινωνίας, για παράδειγμα, θα έπρεπε να συμπληρώνεται από αναφορές σε συλλογικά δρόντα άτομα (εμπορικές ενώσεις, επαγγελματικούς οργανισμούς, κ.λ.π.), τα οποία λειτουργούν στο ίδιο επίπεδο ανάλυσης. Εάν αυτό είχε συμβεί, θα ήταν πασιφανές ότι το κοινωνικό υποσύστημα προσαρμογής (δηλαδή οι οικονομικοί θεσμοί της κοινωνίας) δεν αποτελείται από οντότητες που λαμβάνουν αποφάσεις και κατ' αυτόν τον τρόπο, δεν μπορούν να θέτουν στόχους. Κατά συνέπεια, δεν μπορεί να υποδιαιρεθεί περαιτέρω το υποσύστημα προσαρμογής σε πιο μικρά υποσυστήματα ακολουθώντας τη λογική του σχήματος ΠΕΔΟ.

Παρομοίως, η έννοια των βασικών αξιών της κοινωνίας ή η «συλλογική συνείδηση» του Durkheim –στο βαθμό που αναφέρονται σε συγκεκριμένες νόρμες, αξίες και απόψεις τις οποίες συμμερίζεται η πλειοψηφία των μελών σε μια συγκεκριμένη κοινωνία– μπορούν να χάσουν την ασάφειά τους, όταν, ακολουθώντας τον κανόνα της ισορροπίας του συστήματος της δράσης, θέτουμε ερωτήσεις γύρω από το –ποιός–. Ποιός είναι πίσω απ' αυτές τις κοινές σε όλους νόρμες; Τα συμφέροντα ποιού υπερασπίζονται; Ποιός συνέβαλε περισσότερο στην επικράτηση ή στην αφομοίωσή τους; Μ' άλλα λόγια, κοινές κοινωνιακές νόρμες ή

αξίες πρέπει να συνδέονται με τους ιστορικούς τους αγώνες· ελεγκτικές αρχές και πηγές, καθώς και με το αναμενόμενο ή μη αποτέλεσμα αυτών των αγώνων.

4. Τελεολογία

Ένας άλλος μεθοδολογικά απαράδεκτος τρόπος για να περάσουμε από την περιγραφή στην εξήγηση, χωρίς να λάβουμε υπόψη τα μακρο-δρόντα άτομα, είναι η προσφυγή στις λειτουργικές ερμηνείες τελεολογικού προσανατολισμού. Σ' αυτήν την περίπτωση οι λειτουργικές απαιτήσεις ή συνθήκες ύπαρξης του κοινωνικού συστήματος εκλαμβάνονται λανθασμένα ως αίτια. Έτσι, αν η συλλογική συνείδηση ή οι «κύριες αξίες» της κοινωνίας δεν ρυθμίζουν τα πάντα εν αγνοία των μικρο-δρόντων ατόμων, οι λειτουργικές απαιτήσεις ή ανάγκες του συστήματος μπορούν να μας πουν, σύμφωνα με τον τρίτο τύπο πραγματοποίησης, γιατί επικρατούν οι θεσμοί (επειδή ικανοποιούν μια απαραίτητη κοινωνική ανάγκη) ή, σε περιπτώσεις δυσλειτουργίας, γιατί αλλάζουν.

Επιτρέψτε μου να περιγράψω τη διαδικασία αυτή με περισσότερες λεπτομέρειες εστιάζοντας στις νεο-εξελισσόμενες νεοτερικτικές θεωρίες ανάπτυξης. Αυτές οι θεωρίες, επηρεασμένες από την προσπάθεια του Parsons, στην τελευταία φάση του έργου του, να ενσωματώσει τον λειτουργισμό με τον εξελικτικισμό (Parsons, 1964, 1966), τείνουν να εξηγούν την κοινωνική αλλαγή με βάση τις ασυμβατότητες μεταξύ θεσμών. Στις αποκαλούμενες αναπτυσσόμενες ή εκμοντερνιζόμενες κοινωνίες, στο μέτρο της ασυμβατότητας ή της έντασης ανάμεσα σε λιγότερο ή περισσότερο διαφοροποιημένες θεσμικές σφαίρες, οποιαδήποτε αύξηση της έντασης ή της ασυμβατότητας θα έχει ως αποτέλεσμα είτε την οπισθοχώρηση του κοινωνικού συστήματος (δηλαδή την αποδιαφοροποίηση), είτε την μετακίνησή του σε υψηλότερα επίπεδα διαφοροποίησης και «προσαρμοστικής ικανότητας».

Οι θεωρίες όμως αυτές απέτυχαν να δείξουν πώς η ασυμβατότητα ανάμεσα σε θεσμούς σχετίζεται με τους φορείς και ειδικά τους μακρο-φορείς και τους αγώνες τους. Η θεσμική ασυμβατότητα δεν μπορεί να εξηγήσει, ούτε την αποδιαφοροποίηση ούτε την μετακίνηση σε υψηλότερα επίπεδα διαφοροποίησης και κοινωνικής πολυπλοκότητας. Η πρόοδος από την περιγραφή προς την εξήγηση μπορεί να επιτευχθεί, μόνον όταν τέτοιες αντιθέσεις συνδεθούν με θέματα *κοινωνικής ενσωμάτωσης*, με θέματα δηλαδή φορέων δράσης. Και είναι αυτή ακριβώς η αποτυχία των θεωριών του εκσυγχρονισμού, να δουν τις αναπτυξιακές διαδικα-

σίες από τη σκοπιά της δράσης του συστήματος και της κοινωνίας που κάνει τις αναλύσεις να μοιάζουν χωρίς ιστορική βάση και επιχειρήματα.

Ας εστιάσουμε την προσοχή μας σ' ένα συγκεκριμένο παράδειγμα: το μοντέλο δομολειτουργικής διαφοροποίησης των εφτά βαθμίδων του Smelser, όπως εφαρμόζεται στη *Βιομηχανική Επανάσταση στην Αγγλία* (Smelser, 1959). Κατά το πρώτο στάδιο, εμφανίζονται δυσαρέσκειες με τις υπάρχουσες οικονομικές διευθετήσεις, γεγονός που υποσκάπτει την κοινωνική ισορροπία και προκαλεί «αναταραχές» (δεύτερο στάδιο) με την μορφή «αδικαιολόγητων αρνητικών συγκινησιακών αντιδράσεων και εξωπραγματικών προσδοκιών εκ μέρους διαφόρων στοιχείων στο κοινωνικό σύστημα». Από τη στιγμή που αυτές οι «αναταραχές» στο τρίτο στάδιο, τεθούν «υπό έλεγχο» και «μπουν» σε μια πιο εποικοδομητική κατεύθυνση, νέες ιδέες κάνουν την εμφάνισή τους (4ο στάδιο), οι οποίες, όταν συγκεκριμενοποιηθούν (5ο στάδιο) και εφαρμοστούν (6ο στάδιο), επιφέρουν ευρύτερη κοινωνική διαφοροποίηση και αποκαθιστούν την ισορροπία του κοινωνικού συστήματος, σε ένα υψηλότερο επίπεδο κοινωνικής διαφοροποίησης (7ο στάδιο) (Smelser, 1959:15-41).

Κατά τη διάρκεια τώρα αυτής της πολύπλοκης διαδικασίας διαφοροποίησης, κανείς δεν είναι σε θέση να γνωρίζει ποιός «χειρίζεται» τις αναταραχές, ποιανού οι ιδέες προβάλλονται και εφαρμόζονται, ποιόν ωφελούν αυτές οι λύσεις, κ.λ.π. Είναι σαν, ένας από μηχανής θεός που ονομάζεται κοινωνικό σύστημα, να κατασκευάζει προβλήματα (την ανατροπή δηλαδή της κοινωνικής ισορροπίας που είναι υπεύθυνη για τη δημιουργία ασυμβατότητας) και κατά συνέπεια να παράγει διαδικασίες επίλυσής τους, ενώ όλα αυτά συμβαίνουν μέσα σε ένα πλαίσιο όπου τα μακροδρόντα άτομα δεν παίζουν σημαντικό ρόλο. Ο Smelser δεν μπορεί βεβαίως να αποφύγει ολωσδιόλου την αναφορά σε κοινωνικές τάξεις και άλλους συλλογικούς φορείς. Όποτε όμως αυτά εμφανίζονται δειλά, αυτό συμβαίνει περισσότερο σε αντίθεση με το βασικό εννοιολογικό του σχήμα, παρά εξαιτίας του. Κατά συνέπεια, το μοντέλο του Smelser δεν πετυχαίνει να λάβει υπόψη το γεγονός ότι μπορεί να υπάρχουν εναλλακτικές κατευθύνσεις δράσης, οι οποίες οδηγούν σε διαφορετικές μορφές κοινωνικής διαφοροποίησης.

Το σημείο αυτό είναι ουσιαστικό και απαιτεί περαιτέρω διερεύνηση. Ο E.P. Thompson στο κλασσικό του έργο, *Η δημιουργία της Αγγλικής Εργατικής Τάξης* (1963), μελετά την ίδια ακριβώς περίοδο που έχει εξετάσει ο Smelser. Υποστηρίζει ότι αυτό που ο

Smelser αποκαλεί «παράλογες» αναταραχές αποτελείται βασικά από τις αποτυχημένες προσπάθειες των εργατών να απασχολούσαν μια εναλλακτική λύση στα αυξανόμενα προβλήματα που απασχολούσαν τη βαμβακοβιομηχανία. Η εναλλακτική αυτή λύση δεν ήταν καθόλου οπισθοδρομική ή παράλογη: ήταν απλώς μια λύση που ευνοούσε περισσότερο τα συμφέροντα των εργαζόμενων.

Συγκεκριμένα οι εργάτες στην υφαντουργία, ειδικά πριν το 1820, είχαν ξεσηκωθεί, όχι με σκοπό να σταματήσουν την τεχνολογική πρόοδο, αλλά για να αλλάξουν ένα σύστημα παραγωγής το οποίο εξασφάλιζε την διανομή των προνομίων αυτής της περιόδου μόνο σε μια μικρή μειονότητα. Σύμφωνα με τον Thompson, αυτό που ο Smelser ορίζει ως «ταραχές» του συστήματος, ήταν στην πραγματικότητα οι προσπάθειες των εργατών καθώς και εκείνων που συντάσσονταν με τις θέσεις τους για την υιοθέτηση καλύτερευσης των συνθηκών εργασίας. Όσον αφορά το επόμενο στάδιο της «διαχείρισης» και «δρομολόγησης» αυτές οι δραστηριότητες μπορούν να θεωρηθούν όχι ως ουδέτεροι μηχανισμοί κοινωνικού ελέγχου, αλλά ως κατασταλτικά μέτρα, τα οποία είχαν ως αποτέλεσμα την εξάλειψη όλων των προσπαθειών για την επίτευξη μιας μορφής εκσυγχρονισμού-διαφοροποίησης, η οποία δεν βασίζεται σε ακραίες αρχές της αγοράς. Όπως υποστηρίζει ο Thompson, τα δεινά και η υποβάθμιση στην οποία υποβλήθηκαν οι εργάτες, ιδιαίτερα μετά την εισαγωγή του μηχανικού αργαλειού, «δεν οφείλονταν τόσο στα "αναπόφευκτα" αυξανόμενα προβλήματα που συνοδεύουν τις τεχνολογικές εφευρέσεις, αλλά στο γεγονός ότι η κυρίαρχη τάξη... χρησιμοποίησε την δύναμη του κράτους, όχι με σκοπό να προστατεύσει τους εργάτες και να κάνει πιο ανθρώπινη τη μετάβαση στη βιομηχανική εποχή, αλλά για να εξαλείψει οποιαδήποτε εμπόδια στην ολοκληρωτική τους εκμετάλλευση... Στην ιστορία της υφαντουργίας υπάρχει μια χαρακτηριστική περίπτωση εφαρμογής του συστήματος καταστολής και εκμετάλλευσης, σε μία ομάδα εργατών χωρίς τη στήριξη των συνδικάτων» (1963:344-45).

Ο τελεολογικός λειτουργισμός δεν μονοπωλεί, βεβαίως την παράδοση του Parsons. Συναντάται το ίδιο συχνά σε όλες τις ερμηνείες του μαρξισμού, όπου η σημασία των τάξεων και των ιστορικών τους αγώνων υποτιμάται και όπου οι «αντιφάσεις» ή οι «νόμοι κίνησης» ενός τρόπου παραγωγής αποτελούν τους κυριότερους μηχανισμούς αλλαγής. Μια υπερβολική έμφαση στην συστημική προσέγγιση του συστήματος σημειώνεται ιδιαίτερα στον Αλτουσεριανό μαρξισμό, ο οποίος, όπως έχει συχνά υπογραμμιστεί στη σχετική βιβλιογραφία, αγνοεί, όπως και ο λει-

τουργισμός του Parsons, τα μακρο-δρόντα άτομα ως σχετικά αυτόνομους συντελεστές της κοινωνικής αλλαγής.

Πάντως, όπως πριν από δεκαετίες έχει αποδείξει ο Merton, ο λειτουργισμός δεν χρειάζεται να είναι τελεολογικός. Μαρξιστές ή όχι, οι λειτουργιστές μπορούν να αποφύγουν την απόδοση αιτιακών δυνάμεων στις συστημικές ανάγκες μόλις ακολουθήσουν τον κανόνα περί συστήματος δράσης – μόλις δηλαδή συνδέσουν μεθοδολογικά τις συνθήκες ύπαρξης των λειτουργικών επιταγών των κοινωνικών μακρο-συστημάτων με τις στρατηγικές των μακρο-δρόντων ατόμων, οι οποίες, σκόπιμα ή μη, εξυπηρετούν ή όχι τέτοιες συνθήκες ή επιταγές. Επιτρέψτε μου να το επαναλάβω ακόμη μία φορά: η έννοια των μακρο-δρόντων ατόμων δεν αναφέρεται μόνο σε συλλογικά δρόντα άτομα ή σε συλλογικότητες που διαθέτουν την ενδεχόμενη ικανότητα για την οργάνωση και την ανάπτυξη ομαδικής συνείδησης· αναφέρεται επίσης στα μεμονωμένα δρόντα άτομα, οι αποφάσεις των οποίων έχουν μεγάλη ισχύ στο χώρο και στο χρόνο.

Περίληψη και συμπέρασμα

Υποστήριξα ότι ο κύριος λόγος εξήγησης της πραγμοποίησης και της έλλειψης επικοινωνίας ανάμεσα στις «μικρο» και «μακρο» κοινωνιολογίες, είναι το θέμα ανισορροπίας μεταξύ συστημικής ανάλυσης και ανάλυσης με βάση τα δρόντα υποκείμενα: αυτή η ανισορροπία οδηγεί πολλούς κοινωνικούς επιστήμονες να συνδέουν το μακρο-επίπεδο ανάλυσης με τις θεσμικές δομές και το μικρο-επίπεδο με το «άτομο», το άτομο ή τις διαπροσωπικές αλληλεπιδράσεις. Η θεώρηση αυτή οδηγεί σε μία συστηματική υποτίμηση των μακρο-δρόντων ατόμων καθώς και της σημαντικής συμβολής της στην κατασκευή, την αναπαραγωγή και τη μεταβολή των βασικών θεσμικών χώρων.

Δύο μεθοδολογικοί κανόνες μπορούν να μας βοηθήσουν, ώστε να περιορίσουμε τον παραπάνω ανασταλτικό φραγμό της κοινωνιολογικής ανάλυσης. Ο πρώτος υπογραμμίζει τη σημασία της θεώρησης όλων των κοινωνικών προβλημάτων από τη σκοπιά του φορέα της δράσης (κοινωνική ενσωμάτωση) και από την σκοπιά των θεσμών (συστημική ενσωμάτωση).

Ο δεύτερος δίνει έμφαση στην ανάγκη ισορροπίας μεταξύ δράσης και συστήματος, δηλαδή της ανάγκης να μελετούμε θεσμούς και φορείς δράσης στο ίδιο επίπεδο ανάλυσης. Έτσι, όταν το επίκεντρο βρίσκεται στις μακρο-θεσμικές δομές, η μελέτη θα έπρεπε να αρχίζει με μία εξέταση των τρόπων με τους οποίους

τα μακρο-δρόντα άτομα εμπλέκονται στην κατασκευή, αναπαραγωγή και μεταβολή τέτοιων θεσμών. Μια τέτοια προσέγγιση είναι απαραίτητη προϋπόθεση για τη μετάβαση από το ένα επίπεδο ανάλυσης στο άλλο, χωρίς ούτε να πραγματοποιηθούν μακρο-φαινόμενα, αλλά ούτε και να αναχθούν σε ένα απλό άθροισμα αλληλεπιδράσεων στο μικρο-επίπεδο ανάλυσης.

Σημειώσεις

1. Για την ανάπτυξη αυτού του σημείου, βλέπε Μουζέλης (υπό έκδοση).
2. Για μια κριτική εκτίμηση της διάκρισης του Lockwood βλ. Μουζέλης (1974). Ο Giddens (1974) και ο Habermas (1981) έχουν χρησιμοποιήσει τις έννοιες της συστημικής και της κοινωνικής ενσωμάτωσης, αλλά με διαφορετικό τρόπο. Θεωρώ ότι η διατύπωσή τους είναι λιγότερο χρήσιμη από αυτή του Lockwood. Σ' αυτό το σημείο βλέπε Μουζέλης (1989 και 1991, παράρτημα Ι).
3. Ακόμη και ο Giddens, ο οποίος απορρίπτει ρητά κάθε σύνδεση της μικρο-ανάλυσης με δρόντα υποκείμενα και της μακρο με δομές, τείνει να συνεχίζει αυτές τις παραπλανητικές τεχνικές. Για παράδειγμα, συνδέει την κοινωνική ενσωμάτωση (την οποία περίπου ταυτίζει με το μικροεπίπεδο ανάλυσης) με την απευθείας αλληλεπίδραση και την ενσωμάτωση συστήματος με την απουσία αυτών των αλληλεπιδράσεων. Βλ. Μουζέλης (1989).
4. Βλ. Μουζέλης (1991, παράρτημα ΙΙ).
5. Θα πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι, αν και η μη-μαρξιστική κοινωνιολογία υποφέρει πολύ περισσότερο από το σύνδρομο του διχοτόμου σχήματος Κοινωνίας-Ατόμου και τις συγχύσεις που προκύπτουν και ο μαρξισμός δεν έχει καταφέρει πάντα να αποφύγει τέτοιου είδους ανισορροπίες στο σύστημα της κοινωνικής ενσωμάτωσης. Αυτό συμβαίνει ειδικά στην Αλτουσεριανή ερμηνεία του μαρξισμού η οποία, όπως έχει συχνά τονιστεί, υποτιμά όπως και ο Παρσονικός λειτουργισμός τα συλλογικά δρόντα άτομα ως αυτόνομους συντελεστές της κοινωνικής μεταβολής.
6. Για μελέτες που δείχνουν την ποικιλία των μηχανισμών οι οποίοι αποκρύπτουν την κατασκευασμένη φύση των κοινωνικών φαινομένων από τα κοινωνικά μέλη, βλ. Καστοριάδης (1975) και Τουρέν (1973).
7. «Γενικά οι οπαδοί της θεωρίας της αλληλεπίδρασης ασχολήθηκαν περισσότερο με την παράθεση των αιτιών απ' ό,τι οι ανταγωνιστές τους. Δεν υποστήριξαν κατηγορηματικά την ανωτερότητα της εξήγησής τους και οι αντιθέσεις τόσο ανάμεσα στους ισχυρισμούς τους όσο και στην καθημερινή ζωή δεν είναι κραυγαλέες. Εάν η Κοινωνιολογία τους δεν είναι κάτι το ουσιώδες, είναι προφανές ότι καμιά Κοινωνιολογία δεν είναι ουσιώδης» (Rock, 1979:230).
8. Μπορεί κάποιος να αναπτύξει ένα παρόμοιο επιχειρήμα για τη «συλλογική συνείδηση» του Durkheim. Για μερικούς ερμηνευτές, η σύλληψη του Durkheim αναφορικά με τη συλλογική συνείδηση της κοινωνίας, ειδικά στα πρώτα κείμενά του, μπορεί κάλλιστα να ερμηνευτεί κατά μη-πραγματοποιη-

τικό τρόπο. Για άλλους ο ρασιοναλισμός του Durkheim τον οδήγησε –όχι μόνο στις *Στοιχειώδεις Μορφές της Κοινωνικής Ζωής*, αλλά και στα πρώτα του γραπτά– να θεωρήσει τη συλλογική συνείδηση σαν αυθύπαρκτη, υπεράνθρωπη οντότητα. Βλέπε σ' αυτό το σημείο Johnson, Dandeker και Ashworth (1984).

9. Πράγματι, στο κοινωνικό επίπεδο, τα τέσσερα υποσυστήματα του Parsons αναφέρονται στους κύριους θεσμικούς χώρους της κοινωνίας. Το υποσύστημα προσαρμογής για παράδειγμα, αναφέρεται σε οικονομικούς θεσμούς. Ο Parsons ορθώς τονίζει ότι η διάκριση ενός θεσμού από μία συλλογικότητα πρέπει να είναι σαφής:

«Υπάρχει η άποψη ότι ένας θεσμός είναι ένα σύμπλεγμα θεσμοποιημένων ρόλων ενσωμάτωσης, το οποίο είναι μεγάλης δομικής σημασίας για το κοινωνικό σύστημα υπό συζήτηση. Ο θεσμός πρέπει να θεωρηθεί ότι βρίσκεται σε υψηλότερη βαθμίδα κοινωνικής δομής απ' ό,τι ο ρόλος και πράγματι αποτελείται από μια πλειάδα αλληλεξαρτούμενων ρόλων-προτύπων ή από τα συστατικά τους μέρη. Έτσι, όταν κάνουμε λόγο για το "θεσμό της ιδιοκτησίας" σ' ένα κοινωνικό σύστημα, συγκεντρώνουμε όλες εκείνες τις πλευρές των ρόλων των συγκεκριμένων ατόμων που σχετίζονται μ' αυτούς και αναφέρονται στην ενσωμάτωση των προσδοκιών-δράσης ενώ τα πρότυπα αξίας κατευθύνουν τον ορισμό των δικαιωμάτων στις "κτήσεις" και υποχρεώσεις που έχουν σχέση μ' αυτά. Ένας θεσμός μ' αυτή την έννοια θα πρέπει να διαχωρίζεται σαφώς από μια συλλογικότητα. Μια συλλογικότητα είναι ένα σύστημα συγκεκριμένων ρόλων αλληλεπίδρασης. Από την άλλη μεριά, ένας θεσμός είναι ένα σύμπλεγμα επαναλαμβανόμενων στοιχείων ή προσδοκίες ρόλων που μπορεί να αναφέρεται σε απεριόριστο αριθμό συλλογικοτήτων. Αντίθετα, η συλλογικότητα μπορεί να γίνει το επίκεντρο μιας ολόκληρης σειράς θεσμών» (Parsons, 1951:39).

Τώρα εάν οι θεσμοί δεν αποτελούν συλλογικότητες, δεν μπορούν να απαιτούν την επίτευξη στόχου.

10. Βλέπε για παράδειγμα Munch (1987).

Βιβλιογραφία

- Blau P., «Microprocesses and macrostructures» in Cook K.S. ed., *Social exchange today*, London, Sage, 1987.
- Castoriadis C., *L' institution imaginaire de la société*, Paris, Seuil, 1975.
- Cicourel A.V., «The ethnomethodological paradigm» in Dreitzel B. ed., *Recent Sociology*, No. 2, London, Macmillan, 1970.
- Giddens A., *The constitution of society*, Cambridge, Polity Press, 1984.
- Habermas J., *The theory of communicative action: lifeworld and system*, Cambridge, Polity Press, 1981.
- Hoogvelt A.M., *The sociology of developing societies*, London, Macmillan, 1976.

- Johnson T., Dandeker C., *The Structure of Sociological Theory*, London, Macmillan, 1984.
- Lockwood D., «Social integration and system integration» in Zollschan G.K. and Hirsch W. eds., *Explorations in social change*, London, Routledge, 1964.
- Mouzelis N., «System and social integration: A reconsideration of a fundamental distinction», *British Journal of Sociology*, No. 4, 1974.
- Mouzelis N., «Modernisation, underdevelopment, uneven development: Prospects for a theory of third-world formations», *Journal of Peasant Studies*, 1980.
- Mouzelis N., «Restructuring structuration theory», *Sociological Review*, 1989.
- Mouzelis N., *Back to sociological theory: The construction of social orders*, London, Macmillan, ~~υπό έκδοση~~. *N. v. st. Markos Press 1991*
- Munch R., *Theory of action: Toward a new synthesis going beyond Parsons*, London, Routledge, 1987.
- Parsons T., *The social system*, London, Routledge, 1951.
- Parsons T., «Evolutionary universals in society», *American Sociological Review*, vol. 29, 1964.
- Parsons T., *Societies: Evolutionary and comparative perspectives*, Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1966.
- Rock P., *The making of symbolic interactionism*, London, Macmillan, 1979.
- Smelser N., *Social change in the Industrial Revolution*, London, Routledge, 1959.
- Taylor J.G., *From modernisation to modes of production. A critique of the sociologies of development and underdevelopment*, London: Macmillan, 1979.
- Thompson E.P., *The making of the English working class*, London, Allen Lane, Penguin Books, 1963.
- Touraine A., *Production de la société*, Paris, Seuil, 1963.

Μετάφραση: Γεωργία Γούγα και Δήμητρα Μπαστούνη

